

Kolosi Tamás
ISSP Kapcsolatok és erőforrások (2017) és Vallás (2018)
K 119565 azonosítójú NKFIH kutatás zárójelentése

Bevezetés

Az International Social Survey Programme (ISSP) az 1980-as évek elején a német ALLBUS és az amerikai General Social Survey kutatási projektek együttműködéséből nőtt ki. Magyarország igen korán, elsőként a volt szocialista országok közül 1986-ban csatlakozott be ebbe a nemzetközi összehasonlító vizsgálatba, amely kezdetektől fogva olyan lényeges társadalmi kérdéseket vizsgált, mint például a kormányzat szerepe, társadalmi hálózatok, avagy a nemek változó szerepe a családok életében. Az ISSP szervezetileg csak egy keretet biztosít a kutatások módszertani összehangolásához, tehát minden ország tagintézménye saját maga teremti elő az egyes adatfelvételek finanszírozását.

A jelen NKFIH kutatás legfontosabb célja, kettő darab ISSP survey adatfelvételének lebonyolítása volt. 2017 januárjában a kapcsolatok és erőforrások („Social Networks III.”), 2017 októberében pedig a vallás volt a témája az adatfelvételeknek. Az ISSP adatfelvételek minden esetben lakossági adatfelvételeket jelentenek, vagyis országos reprezentatív mintákon zajlanak, illetve zajlottak. A mintavételi keretet a 18 éves és idősebb nem intézményi felnőtt lakosság jelentette. Az ISSP adatok módszertani kidolgozottságuknál és nemzetközi kontextusuknál fogva társadalomtudományi alap kutatások egyik fontos adatforrása, Európában ehhez hasonló kutatási projekt csak a European Social Survey (ESS)¹. Az ESS-szel ellentétben az ISSP számos Európán kívüli országban is lebonyolításra kerül és ez több, lényegi módszertani kihívást jelent. Ezekről nemrégiben, 2016 augusztusban egy átfogó jelentés készült a michigani Survey Research Centerben *Cross-Cultural Survey Guidelines* címmel². A monografikus, közel 850 oldalas kiadvány szerkesztője másokkal együtt az a Tom W. Smith, aki az ISSP kutatás egyik fő kezdeményezője volt amerikai részről. A komparatív survey kutatások „életciklusát” a kiadványban egy 18 elemű folyamatábrával szemléltették. Ezek az elemek a következők voltak:

¹ Az ESS vizsgálatot az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontja koordinálja Magyarországon, a kutatás terepmunkáját több alkalommal a TÁRKI végezte. Az immáron ERIC formában működő nemzetközi kutatás honlapját lásd: <http://www.europeansocialsurvey.org/>.

² A teljes jelentés letölthető a http://ccsg.isr.umich.edu/images/PDFs/CCSG_Full_Guidelines_2016_Version.pdf címről.

1. Kutatás tervezés és szervezeti struktúra
2. Kutatásmenedzsment
3. Pályázatok, szerződések
4. Mintavétel
5. Kérdőív szerkesztés
6. Technikai tervezés (programozás, vizualizáció)
7. Fordítás
8. Adaptáció
9. Tesztelés, próbakérdezés
10. Kérdőbiztosok toborzása, kiképzése
11. Adatfelvétel
12. Meta- és kiegészítő adatok az adatfelvétel folyamatával kapcsolatban
13. Adatharmonizáció
14. Adatfeldolgozás és statisztikai kiigazítás (pl. súlyozás)
15. Adatdisszemináció
16. Statisztikai elemzés
17. Survey minőségellenőrzés
18. Etikai megfontolások

A fenti életciklus minden egyes ISSP hullámra is vonatkozik. Anélkül, hogy kitérnénk minden egyes elemre kiemelnénk, hogy a jelen NKFIH kutatási projektben a TÁRKI végezte el a központilag kidolgozott kérdőívek fordítását, adaptációját, próbakérdezését, a kérdezőbiztosok felkészítését. Ugyancsak a TÁRKI bonyolította le az adatfelvételek terepmunkáját, az adatok utólagos ellenőrzését és súlyozását, a nemzetközi archiválás előkészítését az ISSP központ által megadott szempontok szerint. Az mellett, hogy a magyar adatok bekerülnek a TÁRKI Alapítvány Társadalomtudományi Adatbankjába a nemzetközi adatbázist a német GESIS munkatársai alakítják ki együttműködve az egyes országok kutatócsoportjaival. Az adatdisszeminációt is a GESIS biztosítja, de a nemzetközi adatbázis metaadatai az olyan nagy adatarhívumok katalógusában is szerepelnek, mint az amerikai ICPSR³.

A jelen NKFIH kutatás alapvetően az adatfelvételek megvalósítását és az adatbázisok kialakítását tűzte ki célul, a szubsztantív kutatói munka, a statisztikai elemzések nem képezték részét a kutatási tervnek. Ennek ellenére leszögezhető, hogy az ISSP adatok egyik legnagyobb előnye kétség kívül az, hogy sok szakszociológiai vizsgálathoz ad muníciót. Ilyen például Sik Endre *Migrációs burok és migrációs potenciál* című tanulmánya⁴, melyben az ISSP hálózatkutatási blokkjával a kapcsolati tőke és a migrációs burok migrációs potenciálra gyakorolt hatásának elemzését végezte el.

³ ICPSR, azaz Inter-university Consortium for Political and Social Research. Az ICPSR honlapja a www.icpsr.umich.edu címen érhető el.

⁴ Sik Endre (2018): *Migrációs burok és migrációs potenciál* in.: Siskáné Szilasi Beáta és Halász Levente (szek.) *Boldogulni itthon vagy külföldön. A legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban.* Miskolci Egyetem Földrajz – Geoinformatika Intézet, Miskolc 2018 p106-125.

A továbbiakban a kettő megvalósított ISSP modult ismertetjük:

Kapcsolatok és erőforrások (Social Networks III)

A kapcsolatok és erőforrások modul („Social Networks III”) 1986 és 2001 után harmadik alkalommal került lekérdezésre a világ számos országában. A kérdések döntő hányada ismétlődőek, ami lehetőséget teremt longitudinális kumulatív adatbázis kialakítására is. Ezt a feladatot is a GESIS archívuma végzi el, amely közvetlen online felületen keresztül is elemezhetővé és letölthetővé teszi a nemzetközi kutatási adatbázisokat (ZACAT - NESTAR szerver: <http://zacat.gesis.org/webview/>).

A kapcsolatok és erőforrások kérdőív modul tematikailag a következő témaköröket fedi le:

- a kért kapcsolati hálójának feltérképezése (különböző szakmák, foglalkozások képviselői)
- barátok, ismerősök száma (beszélgetések, érintkezések, általános kapcsolattartás gyakorisága, minősége), szabadidő eltöltése, szórakozás, önkéntesség, tagság
- általános emberi és intézményekbe vetett bizalom
- a család szerepe: problémamegoldás, nyomásgyakorlás
- a kapcsolati hálózat vizsgálata magyar keresztneveken keresztül (speciális kérdés)
- kapcsolati hálózat vizsgálata érzékeny, sérült csoportokkal kapcsolatban (munkanélküliek, alkoholisták, börtönviseltek stb.)

A kapcsolatok és erőforrások modulon kívül az ISSP Módszertani Bizottsága meghatározta a lekérdezendő társadalmi-demográfiai háttérváltozók sztenderdjét, amelyet kérdőívünk szintén tartalmazott.

A nemzetközi sztenderd szerinti struktúrában kialakított magyar adatbázis 1007 elkészített esetet (interjút) és többszáz változót tartalmaz. A változók egy része ország-specifikus, tehát csak egyetlen ország adatait tartalmazzák (pl. pártválasztás, vallás). A mintavételi keretet a nem-intézményi háztartásban lakó, 18 éves és idősebb személyek képezték. A kutatás során háromlépcsős arányosan rétegzett mintavételt alkalmaztunk. Első lépcsőben településrétegenként településeket választottunk ki. Második lépcsőben előre meghatározott algoritmus szerint véletlen sétás módszerrel lakáscímeket választottunk. Harmadik lépcsőben Leslie Kish kulcs szerint véletlenszerűen választottuk ki a kérdezendő személyt.

Az adatbázishoz olyan utólagos súly készült, ami több fontos társadalmi-demográfiai változó mentén az adatok megoszlását a Központi Statisztikai Hivatal 2011-es népszámlálásának

megoszlásához igazítja. A súlyozás szempontjai életkor, nem, iskolai végzettség, településtípus. A kapcsolatok és erőforrások modul harmadik alkalommal került lekérdezésre 2017-ben.

Előzőleg 2003-ban és 1995-ben szerepelt ez a témakör. Magyarország mindkét alkalommal részt vett a kutatásban és ez lehetőséget ad longitudinális, idősoros elemzésekre is.

A kapcsolatok és erőforrások modul kialakításában több hazai hálózatkutató vett részt, aminek eredményeképpen néhány, a nemzetközileg előírt kérdés mellett Magyarországra speciálisan jellemző és érdekes kérdést is a kérdőívbe illesztettünk. A plusz kérdések kialakítása több körös szakmai egyeztetés eredményeképpen született meg.

Jelenleg a 2017-es hullámról csak a hivatalos kérdőívek érhetőek el a GESIS adatbankjában. Részletes módszertani-statisztikai adatok a GESIS archívum alapelvei szerint a nemzetközi dokumentációval párhuzamosan 2018 folyamán készülnek el.

Vallás (Religion IV)

A vallás modul hivatalosan a 2018-as adatfelvételi hullámnak felel meg, még akkor is, ha Magyarországon 2017 év utolsó harmadában készült az adatfelvétel. Korábban 2008-ban, 1998-ban és 1991-ben került sor a vallás témakörében adatfelvételre Magyarországon.

A vallás modulnak a következő fő témakörei voltak:

- általános elégedettség, női-férfi szerepek, szexualitás, életvezetés
- általános emberi és intézményekbe vetett bizalom
- az egyén vallásossága, vallás-gyakorlása, ennek gyakorisága, mélysége
- gyermekkori és fiatalkori vallásgyakorlás, a család szerepe, múltbéli emlékek
- a vallásosság részletes megismerése (Isten, felsőbb hatalmak, sors)
- más vallásokhoz fűződő kapcsolat, szélsőségek vizsgálata
- általános attitűdök vizsgálata a vallással és a hittel kapcsolatban

Az adatfelvételre a 2017 októberi Omnibusz kutatás keretében került sor. A mintavétel során három lépcsős rétegzett mintavételt alkalmaztunk. Első lépésben a rétegzett mintakeretből 70 település került kiválasztásra. Második lépcsőben a településen belül véletlen sétás módszerrel választottuk ki a háztartást, majd harmadik lépcsőként Leslie Kish kulcs segítségével a válaszadó személyt. Az 1007 interjút tartalmazó kész adatbázis a GESIS adatbankban archiválásra került, nyilvánosan 2018 folyamán lesz elérhető a többi ország adataival együtt.

Részletes módszertani-statisztikai adatok a GESIS archívum alapelvei szerint a nemzetközi dokumentációval párhuzamosan 2019 folyamán készülnek el.

A jelen NKFIH pályázat elsődleges célja a kutatási infrastruktúra fejlesztése, hozzájárulás magyarországi adatokkal egy nemzetközi, longitudinális adatbázishoz. A projekt természetéből adódóan tudományos közlemények a nemzetközi integrált fájlok (kumulatív és keresztmetszeti) publikálását követően fognak megszületni az ISSP kutatói közösség munkájának eredményeként.